

РОЗВИТОК БІБЛІОТЕК ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті розкрито історію створення та основні напрями діяльності за роки незалежної України Хмельницького обласного об'єднання бібліотек закладів вищої освіти.

Ключові слова: *Хмельниччина, бібліотеки, заклади вищої освіти, ресурсна база, кадровий потенціал, користувачі, інновації, наукова діяльність.*

На початку 1991 року на Хмельниччині функціонували три заклади вищої освіти III-IV рівнів акредитації - Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, Кам'янець-Подільська державна аграрно-технічна академія та Хмельницький технологічний інститут. Усі заклади мали потужні бібліотеки, які власними інформаційними ресурсами забезпечували освітній процес вишів. Сьогодні найстарішими бібліотеками ЗВО області є бібліотека К-ПНУ імені Івана Огієнка, заснована 1918 р., та бібліотека Подільського державного аграрно-технічного університету (1919 р.). Бібліотека ХТІ була створена разом з інститутом 1962 року.

Впродовж першого десятиліття незалежності України ради бібліотек закладів вищої освіти (ЗВО) Хмельниччини поповнили 3 книгозбірні:

- 1993 р. - бібліотека Хмельницького інституту регіонального управління та права (заснований 1992 року, з 2004 р. - Хмельницький університет управління та права);
- 2004 р. - бібліотека Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, заснована 1921 р. як бібліотека педагогічних курсів, згодом - педколеджу, гуманітарно-педагогічного інституту;
- 2010 р. - бібліотека Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту.

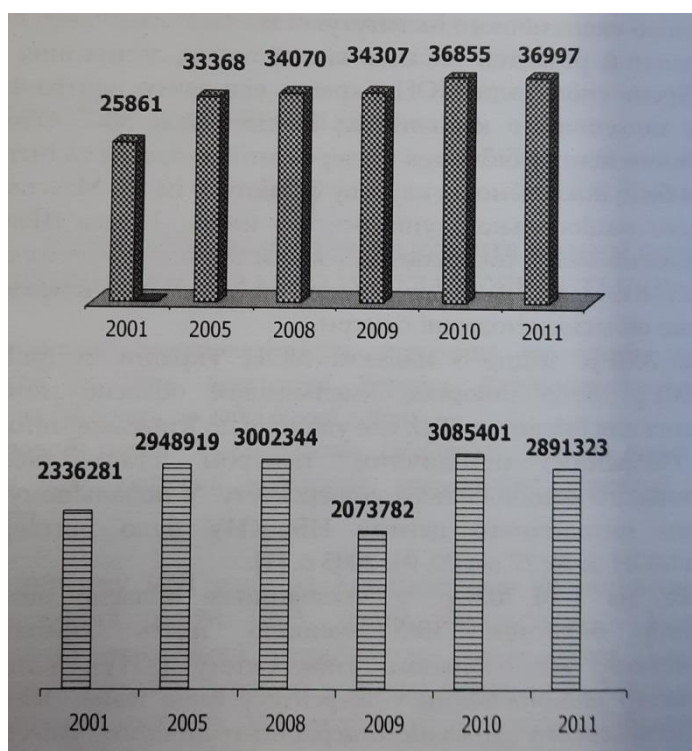
Активний розвиток закладів освіти, заснування нових книгозбірень спонукали МОН України відновити централізовану систему методичного керівництва бібліотеками ЗВО. Обов'язки методичного центру бібліотек університетів, академій та інститутів було покладено на наукову бібліотеку ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Усі бібліотеки вишів поділено на 5 зон за регіональною ознакою - Донецьку, Київську, Львівську, Одеську та Харківську, в межах яких визначено обласні методичні центри.

Так, 2001 р. згідно з Наказом МОН України за № 121 в 14.03. 2001 р. було утворене Хмельницьке обласне методичне об'єднання для бібліотек ЗВО, яке увійшло до Київської методичної зони. Обласним методичним центром стала бібліотека Хмельницького національного університету. У подальшому статус обласного методичного центру НБ ХНУ було підтверджено наказом МОН за № 27 від 20. 01. 2005 р. [1].

Отже, на 1. 01. 2021 р. у Хмельницьке обласне методичне об'єднання бібліотек ЗВО увійшло шість книгозбірень: Хмельницького національного університету (ХНУ), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (К-ПНУ), Подільського державного аграрно-технічного університету ПДАТУ), який знову перейменували у Подільський державний університет, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (ХГПА), Хмельницького університету управління та права (ХУУП), Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту (ХКТЕІ). На черзі - приєднання бібліотеки створеного 2021 року розпорядженням Кабінету Міністрів України Кам'янець-Подільського державного інклюзивного інституту.

Варто зазначити, що за 30 років державної незалежності України робота книгозбірень закладів вищої освіти Хмельниччини відзначилася найбільшими показниками користувачів за всю історію існування навчальних закладів.

Саме цього періоду в державі швидко збільшувалася кількість здобувачів вищої освіти, а інтернет-технології та автоматизація тільки розпочинали свій розвиток та використання у суспільстві.

Аналіз засвідчує, що за 11 років (2001-2011 рр.) кількість користувачів бібліотек ЗВО збільшилась на 35%, а видача документів на 19,2 відсотки. Найбільший приріст читачів був у бібліотеці К-ПДУ (на 71,5%), а документовидачі - у бібліотеці ХУУП (на 130%) [2].

Основним завданням бібліотек об'єднання, як і всіх книгозбірень вишів країни, як відомо, є інформаційне забезпечення навчального та наукового процесів. Освітній процес на початку двотисячних років вимагав від бібліотек розвитку автоматизованих технологій, розробки та застосування сучасно бібліотечного програмного забезпечення (ПЗ), створення на їх основі баз даних (БД), що в свою чергу вимагало навчання та підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, і найголовніше – розвитку ресурсної бази, зокрема й фонду україномовних посібників, наукової та методичної літератури.

За перші десятиліття незалежності України система книго постачання в державі і в університетах зокрема, поступово трансформувалася до сучасних вимог і до бібліотек почали надходити каталоги нових видань, збільшувався відсоток україномовної літератури у бібліотечних фондах, назв періодичних видань за новими напрямками навчання, електронних документів на CD-ромах, відкрився доступ до електронних мережевих документів, які наразі значно доповнюють ресурсну базу книгозбірень.

Динаміка наповнення фондів бібліотек об'єднання

Як бачимо, за останні 20 років загальний фонд документів по об'єднанню збільшився на 22,8%. Фонд рідкісних і цінних видань – на 89,2% і нараховує сьогодні близько 28 тисяч документів, основу якого (понад 24 тис. документів) становить фонд рідкісних і цінних документів бібліотеки К-ПНУ. Стосовно україномовної літератури варто зазначити, що навіть на 1.01.2021 р. у фондах бібліотек об'єднання вона становить лише 39,1% що можна пояснити об'єктивними обставинами: у фондах найстаріших бібліотек зберігаються рідкісні і цінні видання, наукова періодика за минулі роки іноземною мовою, а два університети - ХНУ та ПДАТУ- мають великі фонди наукової технічної літератури. А от у новостворених книгозбірнях об'єднання та ЗВО гуманітарного спрямування відсоток україномовної літератури в середньому перевищує 79 відсотків, а саме: бібліотека ХГПА - 91,8; бібліотека ХКТЕІ - 89,5%, бібліотека ХУУП - 56,4%. Сучасну систему роботи з друкованою продукцією та її розповсюдження на державному рівні курує новостворений інститут книги. На жаль, поки що його діяльність в більшій мірі стосується розвитку фондів публічних книгозбірень масовими виданнями [3].

Значно розширила асортимент послуг та можливостей бібліотек автоматизація бібліотечних технологій. Бібліотеки об'єднання долучалися до цієї роботи в залежності від отримання технічних засобів та програмного забезпечення. Зокрема, в НБ ХНУ електронний

каталог (ЕК) започатковано у 1992 році, 1998 р. було створено сайт бібліотеки та придбано українське ліцензійне ПЗ «УФД. Бібліотека», локальна мережа бібліотеки разом з АРМ для користувачів у 2006 р. нараховувала 64 ПК.

Запровадження в роботу 4-х книгозбірень ЗВО області ПЗ «УФД. Бібліотека» дало можливість автоматизувати основні технологічні процеси від замовлення літератури до обліку видачі, переобліку фонду та списання документів. Застосування в окремих книгозбірнях власних розробок бібліотечних програм потрібного ефекту не дало і призвело до необхідності придбання ліцензійного ПЗ для організації автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем (АБІС) у вишах.

Створені АБІС дозволили розширити систему обслуговування користувачів через веб-сайти та сторінки книгозбірень засобами бібліографічних та повнотексти БД: електронних каталогів, електронних бібліотек, інституційних репозитаріїв, відкритого доступу до наукових БД - EBSCO, Shpringer та інших. Бібліотеки об'єднання є учасниками Консорціуму «ELibUkr: Електронна бібліотека України», метою якого є забезпечення доступу до світової наукової інформації. У рамках проекту надавався тестовий доступ до електронних журналів від міжнародної компанії DeGruyter та ресурсу Statista. Бібліотеки також долучилися до проекту Інформаційний портал «Наука України: доступ до знань». Мета проекту: популяризація, підвищення рейтингу та доступності електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів

наукових бібліотек України, за рахунок використання сучасних бібліотечних та веб-технологій. З 2017 року за передплатою МОН університетам через бібліотеки надається доступ до БД Scopus та WoS, а також до повнотекстових публікацій видавництва Springer Nature (2000), наукової БД ScienceDirect компанії Elsevier (2021)[4].

Автоматизація сприяла й корпоративній співпраці бібліотек ЗВО з публічними книгозбірнями області. Суттєвим наслідком такої співпраці стало створення Зведеного електронного каталогу бібліотек Хмельницької області, який наразі об'єднує ресурси 6-ти

книгозбірень - 4-х ЗВО та двох обласних і активно використовується. У цей період започатковано співпрацю по обміну електронними записами аналітичного розпису статей періодичних видань з публічними бібліотеками. Бібліотека К-ПНУ імені Івана Огієнка започаткувала підготовку галузевого сегменту реферативної інформації з психолого-педагогічних питань і оприлюднення його у електронний реферативній базі даних ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Для цієї БД реферувалися 2 збірники: «-Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: корекційна педагогіка і психологія», «Проблеми дидактики історії: зб. наук. Праць». У подальшому було створено краєзнавчі БД «Науковці Хмельниччини» та «Наукові видання ЗВО Хмельниччини», які сприяють просуванню наукових досягнень та інформації про дослідників краю у світове наукове середовище.

Поряд з інформаційним обслуговуванням освітнього процесу користувачів, його удосконаленням, запровадженням нових сервісів, зокрема електронної доставки документів, віртуальної довідкової служби, замовлення літератури тощо, бібліотеки отримали можливість засобами просвітницької діяльності сприяти формуванню у молоді гуманістичного світогляду, утвердження почуття патріотизму та національно самосвідомості, розкриттю невідомих, замовчуваних сторінок історії України, поверненню багатьох імен незабутніх синів України. Просвітницька і виховна робота бібліотек об'єднання здійснюється за такими напрямками: відзначення державних свят та пам'ятних дат України, знайомство читачів з літературною спадщиною та сучасними письменниками і творами, інформування про життя та діяльність видатних особистостей в історії України, розкриття забутих сторінок її історії. Завдяки розвитку Інтернет-ресурсів, соціальних мереж та автоматизації бібліотек виховна робота значно поживилася через використання відеоматеріалів, презентацій тощо. Поряд з традиційними формами заходів – оглядів, усних журналів, вікторин, читацьких та студентських конференцій, літературних вечорів на початку 90-х рр. ХХ ст., у середині 2000-х рр. запроваджено низку нових форм проведення масових заходів - різноманітні години (цікавих та інформаційних повідомлень, спілкування, роздумів; вечори-портрет, реквієм), а сьогодні, підтримуючи студентське самоврядування, спільно з підрозділами університету - перфоменси, столітеринги, флешмоби та інші сучасні форми спілкування з читацькою аудиторією. У всіх книгозбірнях, враховуючи рівень інформатизації суспільства та дистанційну освіту використовується нова форма роботи з презентації ресурсів - віртуальні виставки.

За роки незалежності значно посилилася наукова робота книгозбірень об'єднання, яка здійснюється в основному за трьома напрямками - науково-методична підтримка інноваційної діяльності, здійснення колективних бібліотекознавчих досліджень, проведення індивідуальних історичних розвідок з питань діяльності університетів та книгозбірень

Бібліотеки об'єднання створюють Календарі знаменних і пам'ятних дат, укладають бібліографічні покажчики про видання університетів, публікації про нього, зокрема й БД, розробляють віртуальні виставки та презентації до ювілеїв науковців, презентують наукові видання закладів у БД та на сайтах книгозбірень тощо. Так, наприклад, бібліотека КПНУ веде серію покажчиків «Постаті в освіті і науці», а НБ ХНУ «Бібліографія вчених ХНУ», також ведеться корпоративна БД «Науковці Хмельниччини», яка наразі висвітлює інформацію про 148 вчених області [5].

Загалом за роки незалежності працівниками білок ЗВО Хмельницького обласного методичного об'єднання підготовлено понад 150 бібліографічна та біобібліографічних покажчиків, проведено 15 науково-практичних конференцій, з яких 3 міжнародні і три всеукраїнські; 7 семінарів, на яких розглядалися практичні питання запровадження новачій них технологій в роботу книгозбірень, зокрема створення локальної мережі, сайту бібліотеки, інституційного репозитарію тощо; 3 круглих столи, присвячені подіям та видатним особистостям в історії бібліотечної справи краю: опубліковано 3 видання з історії книгозбірень К-ПНУ імені Івана Огієнка та ХНУ, захищено 4 дисертації - докторська та 3 кандидатських з питань історії бібліотечної справи та краєзнавства, опубліковано понад 300 статей у матеріалах конференцій та фахових виданнях, наукових збірниках та інформаційних виданнях. На сторінках ЗМІ надруковано близько 200 статей з питань різнобічної діяльності книгозбірень. Серед знаних фахівців нашого об'єднання, які не тільки сприяли розвитку бібліотечної справи на Хмельниччині, а й надавали неоціненну допомогу молодим науковцям ЗВО, Т. М. Опря, В. М. Пархоменко, В. М. Бунда, Н. Д. Крючкова, Р. М. Рибалко, С. Ф. Кручко, О. М. Бичко, О. О. Мацей, О. М. Великосельська, К. А. Чабан.

Розвитку та модернізації бібліотеки К-ПНУ імені Івана Огієнка упродовж 2004-2015 років сприяв директор д. істор. н., проф. В.С. Прокопчук, запровадив серійні бібліографічні покажчики «Постаті в освіті і науці», «Хмельниччина краєзнавча», проведення всеукраїнських та міжнародних наукових бібліотекознавчих конференцій, видання «Наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство»; к. іст. н. Л. В. Климчук, яка погодні очолює цей заклад [6; 7].

Здійснювали дослідження історії книгозбірні ПДАТУ багаторічна її директорка Л. І. Малина. Розвитку НБ ХНУ сприяла колишня директорка В. М. Петрицька та завідувачка НВМ Р.М. Рибалко, які передали наступним поколінням змістовні традиції вивчення думки користувача та бібліотекаря, обміну досвідом на конференціях і семінарах, започаткували видавничу діяльність бібліотеки, написання наукових публікацій, створення науково-допоміжних покажчиків. Авторка цієї статті під науковим керівництвом В. С. Прокопчука здійснили

дослідження розвитку бібліотечної справи на Поділлі з середини XIX ст. до початку XX ст., результатом якого став захист дисертації та видання монографії з цієї теми [8].

Досить детально дослідили багаторічну історію бібліотеки ХГПА її колишній директор В. П. Халайцян та директорка Л. В. Дитинник. Історію бібліотеки ХІРУП досліджувала її колишня очільниця З. Г. Гошта. Отже, кадровий склад книгозбірень об'єднання зробив вагомий внесок у справу дослідження історії бібліотечної справи на Поділлі і продовжує займатися цим питанням, створює умови для дослідження, збереження та популяризації наукового доробку університетів та науковців [9, 10].

Бібліотеки ЗВО Хмельниччини трансформувались у сучасні інформаційно-комп'ютерні центри, які надають цілодобовий доступ до ресурсної бази засобами віртуальної системи обслуговування на веб-сайтах та сторінках бібліотек. Розвинуті АБІС дозволили бібліотекам ЗВО швидко перейти на повне дистанційне обслуговування користувачів під час коронавірусної пандемії.

Розширилася співпраця бібліотек об'єднання з публічними книгозбірнями області з питань створення корпоративних БД, обміну аналітичної інформації, книгообміну, масової роботи тощо. Розвивається й міжнародна діяльність шляхом участі у міжнародних конференціях, грантових проєктах, відвідин нашими фахівцями бібліотек Польщі та підписання договорів про співпрацю у галузі інформаційної діяльності.

Засобами просвітницької діяльності посилилася національно патріотична та краєзнавча робота з виховання громадяни патріота.

Покращився соціальний захист бібліотечних працівників на основі Закону про бібліотечну справу та низки постанов і положень КМУ, які стосуються таких гарантованих виплат, як надбавки за стаж роботи бібліотечним фахівцям, виплат за особливі умови праці, матеріальної допомоги на вирішення соціально-побутових проблем та оздоровлення.

Позитивну роль у розвитку бібліотечної справи країни і у вирішенні соціальних питань відіграє сьогодні громадська організація Українська бібліотечна асоціація, створена 1995 р., де працює і секція бібліотек ЗВО. УБА активно сприяє запровадженню інноваційних процесів в роботу книгозбірень, розробляє програми стратегічного розвитку бібліотечної справи, зокрема створення зведеного ЕК, централізованих повнотекстових БД. Багато УБА приділяє і розвитку міжнародної співпраці, а також відзначенню кращих книгозбірень, працівників, бібліотечних видань тощо. Працівники бібліотек ЗВО Хмельниччини є активними членами УБА, беруть участь у її конференціях та інших проєктах, спрямованих на удосконалення бібліотечної діяльності країни.

Можемо вважати, що за 30 років незалежної України бібліотеки університетів, пройшовши нелегкий шлях від бібліотек з традиційними формами обслуговування до сучасних АБІС з дистанційним обслуговуванням користувачів, гарантованим соціальним

захистом бібліотечних працівників та міжнародною співпрацею, отримали фундамент для подальшої трансформації в інформаційно-комунікативні центри, центри просвітницької діяльності та розвитку читання, центри підтримки та зберігання красназавчої інформації та створення повнотекстових БД з метою просування у наукове світове товариство наукового доробку нашого краю, підготовки молодих, патріотично налаштованих фахівців для народного господарства нашого регіону та країни.

Джерела та література:

1. Про методичне керівництво бібліотеками вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації // [Електронний ресурс]: Наказ МОН України від 20. 01. 2005 р. № 27. Режим доступу: http://library.khnu.km.ua/?page_id=1616. - Назва з екрану.
2. Звіт про роботу бібліотек-членів Хмельницького обласного методичного об'єднання бібліотек ВЗО. Хмельницький, 2001-2011.
3. Звіт про роботу Хмельницького обласного методичного об'єднання бібліотек закладів вищої освіти. Хмельницький, 2001-2020.
4. Бичко О. М., Кандул А. Г. Сучасні тенденції інформування науковців університету // Книги і бібліотеки в глобалізованому світі (до 100-річчя Подільського державного аграрно-технічного університету): матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 15-16 трав. 2019 р. Кам'янець-Подільський: ПДАТУ, 2019. С. 83-89.
5. Науковці Хмельниччини // [Електронний ресурс]: [красназавча БД]. Електрон. дані. Режим доступу: http://lib.khnu.km.ua/asp/php_bibliograf_temy1/page_lib.php. Назва з екрану.
6. Прокопчук В. С., Філінюк А. Г. Бібліотека Кам'янець Подільського національного університету: роки становлення й розквіту. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 284 с.
7. Климчук Л. В. Керівники бібліотеки Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка (1918-2018 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство. Кам'янець-Подільський, 2018 Вип. 5. С. 26-41.
8. Айвазян О. Б., Прокопчук В. С. Бібліотеки Поділля (друга половина XIX початок XX ст.): монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д. Г., 2016. 256 с.
9. Дитинник Л. В. Бібліотека Хмельницької гуманітарно педагогічної академії: від витоків до сьогодення: іст. нарис, присвяч. 95-річчю з дня засн. б-ки навч. закл. Хмельницький: Бібліотека ХГПА, 2016. 64 с.
10. Гошта З. Г. Історія бібліотеки Хмельницького університету управління та права // Сучасні проблеми бібліотечної діяльності у вищих навчальних закладах в контексті переходу до інформаційного суспільства: зб. матеріалів наук.-практ. конф., 23-24 квіт. 2008 р. Хмельницький: ХУУП, 2008. С. 6-7.